

El poder de les publicacions periòdiques com a socialitzadores dels infants: (Catalunya, 1888-1939, segons els egodocumentalistes)¹

Hasta esta época [el 1919, als seus catorze anys], yo no tenía la costumbre de leer los diarios; ahora leía la Gaceta Roja [de Budapest, on l'autor residia] casi con tanto interés como las obras de Julio Verne.

(Arthur Koestler, *Flecha en el azul*, 89.)

FRANCESC ESPINET I BURUNAT es professor titular de Historia Moderna y Contemporánea de la UAB. En 1992 leyó su tesis doctoral La societat-cultura de comunicació de masses a Catalunya a través dels egodocuments. 1888-1939. Es autor de Teoría dels egodocuments (1994, *Llibres de l'Índex*), entre otros muchos trabajos de su especialidad: el autobiografismo en lengua catalana.

INTENTAREM EN AQUESTES planes assenyalar el paper de la premsa com element central en la socialització dels infants en el període 1888-1939, a Catalunya, a partir dels testimonis dels egodocumentalistes².

Un parell de textos ens donaran la mesura d'allò que pretenem abastar. Es tracta dels testimonis del nen Josep Maria Francès a finals del segle XIX a Barcelona i del noi de 12 anys, Fèlix Cucurull, a Arenys, l'any 1931. El primer, diu així:

Las primeras visitas que aportaron noticia al comedor de mi casa, cuando apenas pude sacar algo en limpio de lo que decían, fueron de *papel*: *La Correspondencia de España* y el *Noticiero universal*. La primera procedía de Madrid y la segunda, de nuestra ciudad. Mi padre, llevado por su espíritu jovial, solía remedar así a los *vendedores que voceaban el periódico* barcelonés:

El... *Noticiero*... que es un embustero...

Con la *Correspondencia*, que no voceaban en la calle y que había que comprar en el quiosco, no era más respetuoso. Su parodia del pregón era así: *La Correspondencia de España*... que a todo el mundo engaña....

Mi padre, al igual que la mayoría de españoles, se mofaba de la veracidad de la letra impresa, pero no podía pasar sin ella. Era un *pan de cada día* del que no se privó nunca mientras vivió. Se *impregnaba* con el contenido de ambos diarios y lo repetía luego a voz en cuello como si todo saliera de su cacumen³.

I el segon:

Voldria fer notar que, a casa, rebíem diàriament *La veu de Catalunya*, però que,

a més a més, a l'Ateneu Arenyenc, situat cinc portes més enllà de casa nostra i precisament en direcció al centre de la vila l'estació (contínuament em calia passar-hi per davant) hi havia pràcticament tota la premsa que es publicava a Barcelona. I jo no em sabia estar de consultar-la cada dia"⁴.

Prescindint dels llibres -i de l'escola tota, és clar- i dels cartells publicitaris al carrer⁵, altres elements impresos icònics no periòdics són presents en la socialització dels nens, les estampes, les auques i romanços⁶, els cromos i les postals; a més dels periòdics calendaris. La referència a un o altre d'aquests objectes és una constant en la pràctica totalitat de les autobiografies consultades. Cronològicament, en els autors, de primer apareixen calendaris, romanços i auques; després, calcomanies⁷ i cromos; però de seguida es parlarà de les "col.leccions de postals"⁸. Allò més nou d'aquest conjunt són els cromos i postals, els elements que més apareixen en les autobiografies de l'època; per contra, observem una gairebé nul.la presència d'estampes piadoses⁹.

Per als calendaris, reproduïm aquest text de Antoni M. Rigau. Ens narra la seva venda en el mercat setmanal de Banyoles de la seva infantesa, durant la primera dictadura:

Amb molta més viva [que no pas la venedora de flaons] proclamava el seu article un venedor de calendaris que solia aparèixer gairebé conjuntament amb els torrons de la Lària [dies abans de Nadal] i que s'instal.lava al seu mateix costat. "Calendari noou... que endevina quan plou... Calendari del Pagès, l'Ermità..., el Saragossà... El Vilanovès!" i rematava el seu pregó amb una irrefutable afirmació: "Ileep!... que duren tot l'any!"¹⁰

Els cromos que més impacte han causat en els xicots són els de les guerres de Cuba, del Marroc, dels bóers, russo-japonesa i primera mundial. Foren un element central de la propaganda bel.licista, sovint servida per cases comercials, especialment les alimentàries -com ara la popular xocolata Amatller¹¹.

Així, Moll, a Ciutadella, ens dirà:

Jo tenia deu anys quan va esclatar el conflicte, i també vaig prendre partit. A la primeria de tot vaig ser aliadòfil, per raons molt poderoses: perquè el país invadit era Sèrbia; i Sèrbia era un dels països balcànics que acabaven de guanyar la guerra contra Turquia;

i jo tenia una col.lecció d'estampes de xocolata amb escenes molt vives de la guerra dels Balcans; i segons aquelles estampes, els turcs eren una mala gent i uns covards, i naturalment, sempre perdien; i els serbis, grecs, búlgars, romanesos i montenegrins eren unes bellíssimes persones, i molt valents, i, com era lògic i just, sempre guanyaven. Ara digau-me si tota aquesta informació, donada per les estampes de xocolata, no justificava que tots ens posàssim al costat de Sèrbia i dels seus aliats, i contra els "imperis centrals" que eren Austria-Hongria i Alemanya!¹².

El text d'Oliver, a Sabadell, a més, relaciona els jocs de guerra amb el futbol:

En aquells dies, els infants jugàvem gairebé exclusivament a la guerra. El futbol -que en realitat és una de les formes que revesteix l'esperit bel.licós ingènit a l'home de qualsevol raça, temps o religió- tot just sortia de la closca i només era practicat per grups insignificants de joves distingits i estrangeritzants. La infància de principis de segle jugava, doncs, a la guerra, infatigablement, amb pistoles i escopetes, sabres i punyals de fusta i llauna. Certa fàbrica de xocolata distribuïa aleshores sèries de cromos amb episodis de la guerra russo-japonesa; en aquelles suggestives imatges s'inspiraven els nostres gestos heroics i les nostres proeses de jardí o de carrer¹³.

Màrius Verdaguer, a Ciutat de Mallorca, també recorda "aquells cromos xarolats que trobàvem a les pastilles de xocolata de Matías López."¹⁴ No es poden oblidar, d'altra banda, els cromos d'artistes de cinema. Maria Assumpció Soler, per exemple, ens explica com, a començaments dels anys trenta a Girona, una noia veïna seva comprava xocolata, expressament per a obtenir-los¹⁵.

Però és Joaquim Maria de Nadal qui més elements ens dona sobre aquest col.leccionisme de cromos en el primer capítol del seu *Cromos de la vida vuitcentista*¹⁶, la primera versió del qual aparegué com article periodístic el 1935. En ell, ens explica l'afany col.leccionista infantil, les principals sèries de cromos de l'època, la seva funció publicitària i d'incitació directa a la compra -"els qui desitjaven posseir tots els de la mateixa sèrie havien de comprar molt de sabó o de xocolata"-, així com el seu paper socialitzador -"amb els cromos hom aprèn la història tot jugant".

Familiaritzats amb aquest tipus de material gràfic -i amb les fotografies familiars-, l'element icònic contingut en la premsa serà fonamental per a la seva penetració en el món infantil¹⁷. En un primer moment a través de les revistes il·lustrades decimonòniques tipus *La ilustración iberoamericana*¹⁸. Aquest text d'en Cirici és prou exemplar:

Un altre bany del segle XIX és el que proporcionaven les revistes de casa. [...] Hi havia [...] relligades, col·leccions senceres de *La ilustración iberoamericana* dels anys setanta i vuitanta, procedents de casa del meu pare. Eren el passatemp de les hores ocioses i l'imprescindible entreteniment de les llargues convalescències. Em sabia de memòria aquells gravats a l'acer, i en gran part els meus mons fantàstics eren configurats pels gravats germànics, tan romànticament abarrocats, amb efectes de clarobscur, sobre llegendes medievals, ciutats gòtiques, castells i catedrals, paisatges alpins, boscos d'avets, clars de lluna, tempestats, ruïnes i cementiris abandonats, els trobadors al castell, Mozart a Schönbrunn o les tortures de la Inquisició.¹⁹

Josep Vallverdú i Víctor Alba, entre molts d'altres, també ens en parlen²⁰. Josep Maria Junoy, a *El gris i el cadmi*²¹, fa així mateix referència a revistes il·lustrades, en aquest cas franceses:

Napoleó II, que tan coneixia i tan estimava jo a través dels fulls esgroguissats d'un vell volum de *L'univers illustré*, que corria pels estants de la llibreria de casa.

Després de les il·lustracions, vindran les revistes satíriques i humorístiques, especialment per les seves caricatures²²; i també els catàlegs de cases comercials. En darrer lloc, les revistes directament infantils faran aquesta funció.²³

Una de les més emblemàtiques de l'època és *En Patufet*. Dedicuem-li, com fan els propis egodocumentalistes, una atenció especial, per a exemplificar el paper d'aquestes publicacions periòdiques infantils²⁴.

La revista tingué una vida força llarga, de 1904 a 1938 (amb una efímera resurrecció en 1968-1973); fou fundada per Aureli Capmany i l'any següent la comprà l'editor Bogañà. Des del 1910, la seva ànima i escriptor principal fou Josep Maria Folch i Torres, que, des de la plataforma de la revista, emprengué

d'altres iniciatives, especialment la publicació de col·leccions de contes i de novel·les juvenils i "roses", i fins i tot creà al seu entorn organitzacions d'adolescents -com algun dels egodocumentalistes ens recordarà més endavant. Tot plegat, especialment en els anys vint, amb una forta olor de cera i encens, i molta carrincloneria²⁵. Com a dibuixants, col·laboraren en les seves planes un seguit de primeres plumes, entre ells Junceda²⁶, Cornet o Llaverias. Hegemònica en el camp de les publicacions infantils durant la segona dècada del segle, des dels anys vint d'altres periòdics en català intentaren sense gaire èxit de fer-li la competència, com ara *La mainada*, *Violet*, *L'esquix*, *La Nuri*, *Jordi*; i durant els anys trenta, *L'eixerit* o *El més petit de tots*.

El 1920 l'èxit d'*En Patufet* induí Folch i Torres a crear al seu redós l'organització catòlica adolescent-juvenil "Pomells de juventut de Catalunya", que tingué una gran requesta i mantingué un òrgan d'expressió propi, *Amfora*; el 1923, després del cop d'estat de Primo de Rivera, l'organització fou suprimida pel govern. Molts dels egodocumentalistes ens parlen dels "Pomells", que s'estengueren per tot el territori català i estigueren sovint lligats a la jerarquia eclesiàstica: així, Antoni Bergós ens en explica en les seves memòries algunes de les seves peripècies a Lleida²⁷.

Pel que a la seva presència entre els egodocumentalistes, d'un total de 29 autors buidats per mi per tal de saber quines publicacions periòdiques hi apareixen, *En Patufet* és mencionat per Glòria Bulbena, V. Coma i Soley, Antoni Farreras, Víctor Alba, Carles Fontseré, Plàcid Vidal, Esteve Busquets, Joaquim Casas, Josep Lladonosa, Jaume Mercader-Miret, Josep Miracle i Josep Pla (12 egodocumentalistes, un 41%), en un total de 44 planes; l'altra publicació periòdica infantil important de l'època, *TBO*²⁸, també editada a Barcelona però en espanyol, és recordada en els egodocuments considerats només un total de 6 vegades, per 4 autors. A més d'aquestes dues publicacions, els documents mencionats citen els següents periòdics estrictament infantils: *La mainada* (2 autors, 3 vegades) i *KDT*, *La rondalla del dijous*, *Violet* i *Dominguín* (1 vegada i 1 autor, però diferent per a cada publicació). En canvi, d'altres publicacions humorístiques i il·lustrades, que sabem eren també fulejades i fins i tot llegides pels infants²⁹, tenen una major audiència, singularment

El be negre (10 autors, 43 vegades), *L'esquella de la torratxa* (17 autors, 108 vegades), *La campana de Gràcia* (10 autors, 40 vegades) i *Cu-cut!* (6 autors, 29 vegades), però excepte *L'esquella*, cap arriba a la cota de *En Patufet*³⁰. Podríem afegir-hi una llarga llista de revistes d'humor citades pels egodocumentalistes estudiats, entre d'altres l'esportiva *Xut!* (3 autors, 3 vegades), *Lo mestre Titas*, *La flaca* i la valenciana *La traca* (2 vegades, 2 autors), *La Tuies* i *Tocafarro* (1 autor, 3 vegades), així com *El loro*, *La mosca*, *La figa*, *La piga*, *El cañon rayado*, *Sabis i cebes*, *Lo ventall*, *Picardol*, *El xanguet*, *La xeringa*, *DIC*, *Lo liri*, *La perdiu amb salsa*, *La hòstia*, *La pelota semanal*, *La Tomasa*, *L'olla*, *El recte*, *Lo nunci*, *La cucafera*, etc. (1 autor, 1 vegada); també les forasteres *Gracia y Justicia*, *Gedeón*, *Pêl-mêle*, *Le canard enchainé*, *L'assiette au beurre*, *Le rire*, *Simplicissimus*, etc.

Respecte de la il·lustració de la revista, hem repassat la seva iconografia (dibuixos, en la seva immensa majoria) per tal de fer-ne un escandall. Així, veiem que la il·lustració continguda en uns 150 dels seus contes³¹ ens assenyalen els elements que a continuació es ressenyen:

I. Un contingut manifest encara força arrelat a la tradició (17 indicatius de contes tradicionals, més o menys fantàstics; 27 paisatges rurals, 13 masies, 3 pastors/pastores, 4 animals domèstics rurals; 4 oficis menestrals; 2 llànties, 2 llums de carbur, 1 llum de gas; 2 capellans, 1 monja, 4 esglésies; 4 carros).

II. Però alhora no hi falten molts elements clarament moderns (5 automòbils, 1 camió, 1 xofer, 1 estació de tren; 6 llums elèctrics; 5 il·lustracions esportives; 3 fàbriques, 2 oficines, 8 botigues modernes, 5 "torretes"; 7 publicacions periòdiques, 6 escoles) o, almenys, ciutadans (16 paisatges urbans, 9 cases urbanes).

III. Tampoc no hi manquen elements de més difícil adscripció pel seu valor icònic intrínsec, i de diversa índole, com ara llibres (10), trinxeraires (7), animals salvatges (5), diners (5), maletes de viatge (5), una presó, un cafè, una escena bèl·lica, una pistola, una barraca, un carretó, un piano.

Vist quina mena d'imatges tenim entre mans, podem citar ara un altre text de gran categoria

d'Alexandre Ciríci a *Nen, no t'enfilis* (103-104), on ens explica la querella entre *En Patufet* i *La mainada*:

Per a nosaltres, *La mainada* era l'òrgan del nou esperit, i ens mofàvem tant d'un que es digués catalanista com d'un que fos partidari d'*En Patufet*. El nostre antipatufisme era extraordinàriament actiu i les seves armes principals eren la mofa i la ironia sarcàstica, la posada en ridícul.

Ja el 1921, quan a en Folch i Torres se li acudí de fundar els "Pomells de Joventut", va començar el descobriment del ridícul xaronisme de la gent ingènua de la ceba. A l'escola [Escola graduada de la Mancomunitat de Catalunya] vam ésser tots rabiosos militants de l'antipomell, l'antibarretina, l'anticaputxa i l'antiporró. La segregació entre mainadistes i patufistes va fer radical el menyspreu. Per la seva òptica, la Conferència Nacional [del 1922, creadora d'Acció Catalana] era l'aparició d'una voluntat de governar el país a l'estil de *La mainada* i combatre els de la Lliga, que el volien governar a l'estil d'*En Patufet*.

Per als meus pares, la situació es va fer bastant conflictiva. Tots dos havien après de llegir i escriure en català, quan encara no hi havia escoles catalanes, gràcies a *En Patufet*, i devia ésser dur de veure atacar per l'escola i pels fills allò que havia estat el punt de partida de la tria mateixa de l'escola i de la nostra educació³².

Joan B. Bertran a *Del meu poble*, encara, pels primers anys vint, diu d'*En Patufet*, llegit a Sant Joan de les Abadesses:

Puc confessar, i ho faig obertament, que aquelles lectures del popular autor, tot i llur sentimentalisme, mai morbós però i ennoblidor sempre, em serviren d'element positivament educador. Per això faig meus els conceptes que en Josep Miracle escriu sobre l'acció eficaç de l'autor de *Joan Endal* en els nois i noies de Catalunya a qui obrí una finestra de cara a les grandeses i a les misèries de la vida, a les il·lusions i a les tragèdies, a les virtuts i als vicis, una finestra alligçonadora només pel sol fet d'ésser oberta, una càtedra de civilitat, d'honradesa i de dignitat³³.

Perucho, pels anys trenta, ens explica que a Calafell, on estiejava, amb el seu amic Mario, un nen com ell, "intercanviàvem *Patufets* i *Esquitxos*, els dibuixos dels quals admiràvem incondicionalment"³⁴.

En *Patufet* és a més una eina d'alfabetització dels nens catalans -i sovint també dels adults- en la seva pròpia llengua, desterrada de les escoles³⁵, com queda ben palès en el següent text de Roig:

Tot jugant, jugant [cap el 1910], no m'oblidava d'anar a comprar, cada dissabte, el *Patufet*, preu cinc cèntims (ara en la seva última etapa, el darrer número del juny del 1973, valia 8 pessetes), a la Llibreria de Can Franquet, al carrer de l'Argenteria [de Girona] i que féu les delícies de la meva infantesa i dels primers temps de l'adolescència. Hi vaig col.laborar, als meus vint anys; com a milers de catalans m'ensenyà a llegir i a escriure en català; i si no, on ho hauríem fet? Això ja fóra prou per a reverenciar la memòria del seu formidable animador, Josep M. Folch i Torres, per damunt de totes les ironies dels "savis de torn"³⁶.

També, en aquest altre, de Jaume Pla:

I ara que parlo de *En Patufet* cal que recordi que cada setmana, dissabte, [durant els primers anys vint] ens assèiem tots al voltant de la mare, el pare també, i ella ens llegia en veu alta *En Patufet* de la setmana. Naturalment, les *Pàgines viscudes* eren el fragment més admirat. Aquest fet no fou pas intrascendent. Si la mare llegia *El diluvió* al pare, que sempre va ser republicà, la lectura de *En Patufet* significava l'entrada a casa del català escrit, una entrada normal, natural. Quan fou moda dir pestes d'*En Patufet* per part de la progresssia de l'època jo sempre vaig pensar en aquelles lectures de la mare. A l'escola els nanos que llegien *En Patufet* o que el compraven a casa seva eren diferents d'aquells que llegien el TBO o bé *Bird*, el *pequeño saltimbanqui* o *Las aventuras de Calew*. Les consideracions que es poden fer sobre aquests fets són això, fets, no teories³⁷.

Un altre testimoni és el d'en Josep Miracle:

Quan jo m'hi vaig començar a afeccionar puc dir que només m'interessaven els ninots. La lletra em va entrar de mica en mica; al cap d'un any es pot dir que ja m'havia entrat del tot. [...] Aleshores va ser un glatir perquè arribés aviat el dissabte, i amb el dissabte la compra del periòdic. Tots els germans el devoràvem i es pot dir que cada setmana hi havia raons entre nosaltres per una qüestió de prioritat. D'ací se'n va seguir un cert clima literari [...]³⁸.

També ens ho confirma Miquel Arimany:

El català ens pervingué de l'interès per les lectures en català, sobretot d'*En Patufet*, i de la situació ambiental (teatre infantil i de més grans, diaris o revistes, la ràdio, etc.)³⁹

J.V., el 1985, escrivia a *La Vanguardia*:

En Patufet, gràcies al qual tants i tants ens vàrem fer amb el català [durant els anys vint] quan a l'escola on anàvem no ens l'ensenyaven i només hi donaven classe en castellà⁴⁰.

I conclou Ibáñez Escofet:

És ara una obvietat destacar el paper de salvació i d'impuls de la llengua gràcies al *Patufet*. Encara avui trobo gent gran que et diuen que tot el català que saben el deuen a les lectures infantils del *Patufet*. Fins a la República, a més, el català no era possible viure'l, mamar-lo, a l'escola.⁴¹

Francesc Vallverdú (1977) també creu en aquesta darrera afirmació, alhora que informa que el 1927 es publicaven uns

42.000 exemplars setmanals de *En Patufet*⁴². Suposem que es basa en les estadístiques oficials madrilenyes -que en efecte donen aquesta xifra; per a 1913 n'assenyalen 15.000 exemplars i 35.000 per a 1920-. Josep M. Ainaud de Lasarte assegura un tiratge màxim -dir en quina data- de 70.000 exemplars, en la Nadala del 1980 de la Fundació Jaume I dedicada a Josep M. Folch i Torres (84), publicació en què Joan Fuster avala també aquesta "feina supletòria" de *En Patufet* (61). En un opuscle del CIRIT sobre el tema, una breu entrevista amb Ramon Folch i Camarasa parla de 60.000 exemplars, mentre en una altra amb Josep Miracle es dona la xifra de 65.000⁴³.

Aquesta "audiència" d'*En Patufet* és corroborada per Sempronio, recollit per Fontseré:

Era el segon tiratge de la premsa peninsular de periòdics no diaris. Arribava a les barraques dels pastors del Pirineu. El pare Carandell té escrit que el divendres que sortia, el Barri Xino suspenia la seva activitat; els carteristes i les putes suspenia la feina perquè tothom estava pendent de les *Pàgines viscudes*⁴⁴.

Paral·lelament i/o posteriorment a aquesta freqüentació de les publicacions periòdiques infantils, exemplificades per *En Patufet*, la quotidianitat de la presència dels diaris en la llar - sovint llegits en veu alta⁴⁵-, l'escola⁴⁶ o en el carrer introduirà els nens directament en el món de la premsa escrita.

La presència dels diaris en la llar és un dels records més vius dels egodocumentalistes. La cita de Francés, situada a l'inici d'aquest text n'és un exemple. Un altra d'igualment representatiu és el següent, d'Agustí Esclasans, el primer volum de *La meua vida*⁴⁷. Fa així:

I, arribat ací, tanco el volum del *Diario de Barcelona* corresponent a l'any 1895, que m'ha servit meravellosament per a començar el llibre de LA MEVA VIDA. És gairebé segur que, aquell dia llunyà de la meua vinguda al món, també degué de llegir-lo el meu pare, si no estava massa emocionat. Era subscriptor o comprador del *Brusi*. De petitet, fins cinc o sis anys més tard, jo sempre vaig veure'l a casa, juntament amb *La renaixença* i tota mena de setmanaris catalans. A comptar de començ de segle vingué a fer-li companyia *La veu de Catalunya*. Fou més tard quan es subscribí a *La vanguardia*, que aleshores passava per ésser el diari més "modern" de Barcelona. També hi entrava sovint, si no cada dia, *El correo catalán*. Més que no pas la lectura (puix que jo no podia pas saber de llegir, tan petit com era), la "companyia" d'aquests diaris barcelonins vetllà la meua infantesa de noi nerviós, trist i meditatund.

Però, el *Brusi*, el venerable *Diario de Barcelona*, que ara acaba de respondre'm tan fidelment en proposar-me escriure el primer capítol de les meves memòries, era com una mena de padrí afable i bondadós que vetllava les meves hores irresponsables de criatura, fins a l'edat de cinc anys, en què vaig començar a veure-hi clar. Em plau, doncs, deixar dibuixada així la figura del meu bon pare, quan vaig venir al món i mentre vaig ésser noi: menestral barceloní, del carrer de Sant Pau (districte cinquè), lector del *Brusi*, amb la mangala de puny de vori a la mà dreta i el vell devocionari familiar a la mà esquerra

Altres textos tenen també notable interès. En el cas de Josep Pla, es tracta del primer record de l'autor, cap el 1900 a Palafrugell, i ens l'explica al *Quadern gris*⁴⁸:

No sabia pas descriure en quina forma es produí, en el meu cas concret, el desvetllament de la consciència. La foscor és completa: l'amnèsia total. La primera reminiscència precisa és visual: veig, tot d'una, el meu pare llegint el diari a taula, el cos sobre les estovalles blanques, tota la cara tacada per la llum del quinqué de petroli filtrada a través d'una mampara de tela verda.

Joan Oliver (1991) escriu respecte al Sabadell dels mateixos anys:

[El gos "Turc"] fou eximit de tota obligació que no fos portar les sabatilles al peu de la butaca on el pare llegia el diari cada vespre abans de sopar⁴⁹.

També Amades recorda la freqüentació diària de la premsa a la família:

El meu pare era llegidor de *El país*, i durant una temporada molt llarga cada tarda, en sortir d'escola, jo anava a comprar el diari al quiosc d'en Sol de la Rambla, davant de Betlem.⁵⁰

Els quioscos i els venedors ambulants de diaris també són típiques imatges de la infantesa⁵¹.

Juan Oliva Orrit fou ell mateix un d'aquests venedors, al barri barceloní de Gràcia, durant els anys vint. El seu record poca cosa té a veure amb la imatge tòpica; en la seva minyonia, amb el seu pare que havia resultat esguerrat degut a un accident de treball,

a las cinco y media de la mañana nos levantábamos para recoger los periódicos que nos traía un repartidor que se llamaba Prat a la estación de Gracia de los Ferrocarriles Catalanes. De la empresa donde había trabajado mi padre [...], venían los amigos a comprarnos el periódico, que entonces era casi un lujo, y también lotería.

Antes, vender periódicos era de mala nota, lo hacía la escoria.

A las siete empezaba el reparto de los clientes hijos, después a vocear los que quedaban. Entonces vendíamos *El diluvio*, *Las noticias*, *La vanguardia*, *La publicidad* y *La veu*, y esto duraba hasta cerca de las nueve que tenía que ir a la escuela. A la una salíamos, volvíamos a las tres para terminar a las seis o siete de la tarde.

Ya que hablo del vestir, la imagen que conservo de mí en aquellos tiempos, es que llevaba en invierno un pantalón corto de dril, una americana, una bufanda, alpargatas y por camiseta papeles de periódico, que muchas veces también servían de calcetines.

Los domingos apenas vendíamos periódicos, la gente que compraba de paso para el trabajo no venía, y en lo que es hoy la plaza Gala Placidia [...] acudían multitud de chicos del barrio a jugar al fútbol. Yo, naturalmente, no podía, tenía que vender todos los periódicos, si acudía allí a jugar y dejaba los periódicos encima de una piedra, no podía engañar a mi padre y recibía, con razón, algún coscorrón. Algunas veces llegué incluso, cuando me quedaban unos quince, a tirarlos a una cloaca y decir que me los debían.

[...] Vendí periódicos hasta los quince [anys]⁵².

Miquel de Palol, a la Girona de finals del segle XIX, ajudà a repartir diaris, en aquest cas al seu avi el *Diario de Gerona*:

Jo, una mica avergonyit de la tasca que se em pertocava, els amagava [els diaris] sota l'abric que duia a les espatlles [...] i començàvem [avi i nét] a seguir la ciutat, ell deixant els diaris en els baixos dels magatzems i botigues, jo enfilant-me pels pisos per deixar-los sota la porta. Ho feia tan silenciosament com podia a fi que els estadants no m'hi sorprenguessin. I això durà un o dos anys d'una manera metòdica i resignada, amb freds o sense, amb pluja o bon temps, amb les classes de l'Institut obertes o amb vacances. Quan començava a clarejar ja estàvem llestos; l'avi se n'anava a dormir fins a migdia [posat que durant la nit havia editat el diari, a la impremta Masó], jo esperava l'hora de començar la classe, la son la guardava per a la nit⁵³.

Sovint l'existència en la premsa d'un altre element icònic, la fotografia, serà pels infants -i per a tothom, de fet- un factor que propiciarà la penetració de la premsa en el seu món, com Sagarra explica referint-se a l'enterrament d'en Verdaguer, que ell ha presencià i del que més tard veurà fotografies al *Cu-cut!* El text és extraordinàriament rellevant, doncs assenyala com, en aquest món de la nova societat/cultura de comunicació de masses, el que compta com a real no és allò viscut (que ell qualificarà de

poesia), sinó allò que la fotografia de premsa ofereix. Heus aquí les seves paraules:

Després, en les fotografies dels diaris vaig veure més precís i més clar aquell enterrament que jo havia presencià. És a dir, la visió gràfica i poc imaginativa de la premsa obeeïa a la realitat, i en la meua visió, on evolucionava el xarol de milers de tortugues circulars [els paraigües oberts mullats per la pluja que queia durant l'acte, vistos des d'un balcó] navegant dins el toll de la pura tragèdia, tot pertanyia més aviat al clima delirant que produeix només la poesia.

Passat l'enterrament, una cosa que avui dia té una importància tan relativa com es vulgui ocupà aleshores poderosament tot el primer pla de la meua existència. Aquesta cosa fou el número extraordinari que dedicà el *Cu-cut!* a la memòria de mossèn Cinto. Ja he dit que aquell setmanari venia a ser el meu evangeli polític i social. Tot el que sabia de la vida pública d'aleshores m'ho donava fet el *Cu-cut!*; jo només havia d'adaptar-ho a la meua concepció del món.

Jo no crec que mai, en la meua llarga contemplació de dibuixos i pintures, res m'hagi impressionat tan rotundament com aquella part gràfica del número del *Cu-cut!* destinat a la memòria de mossèn Cinto.

El número del *Cu-cut!* em va servir per a fixar en la consciència el concepte que jo, a la meua manera, ja tenia de l'obra de mossèn Cinto. Fou en realitat el meu primer instrument de cultura per a ordenar i precisar dintre meu el tema que més m'apassionava⁵⁴.

El conjunt d'elements icònics comentats es produeix, a més, amb la coexistència en les seves vides d'un nou mitjà de comunicació, el cinema, d'una gran transcendència per la seva funció vistament espectacularitzadora de la realitat. Premsa i cinema es recolzaran mútuament per a conformar la mentalitat i la sensibilitat infantils.

Esclasans veient, als set anys (1902) tres vegades en tres locals diferents un documental sobre l'enterrament d'en Verdaguer, enterrament que prèviament ha contemplat en persona⁵⁵ o Francés, també als set anys (1900) assistint en diversos cinemas a "simulacros muy bien logrados de la guerra de los bóers en que los chiquillos aplaudíamos a rabiar a éstos y abucheábamos a los británicos, a pesar de sus

salacots y de su impecable disciplina"⁵⁶, són exemples prou significatius.

Voldríem assenyalar, ara, per acabar, que el cinema és un fenomen que afecta extraordinàriament la conformació de la visió del món de la gent. I això ja des de començament de segle i no, com sovint plantegen els especialistes, des dels anys vint o, fins i tot, des de l'aparició del sonor. Cal que ens adonem que una cosa és la història del cinema com a "setè art", mentre que una altra és la del mitjà de comunicació, modulador de mentalitats, d'una extraordinària eficàcia des dels seus inicis. I això no només amb els "documentals", sinó amb tota mena de cintes, també de "creació". La glossa orsiana del 21 de març del 1908 ja deia:

Una joventut com la del Nou-cents, portant ja des de l'infantesa formada l'ànima en l'exercici d'ubicuitat que proporcionen els cinematògrafs, les targetes postals (¡silenci, snobs de l'esteticisme!) i tants d'altres medis contemporanis d'informació, ha d'entrar en la vida ja molt diferentment armada que qualsevol dels individus no aventurers de les generacions anteriors...⁵⁷.

Fonts utilitzades en aquest article

- Alba, Víctor (1990), *Sísif i el seu temps*, B, Laertes, 2 vols.
- Amades, Joan (1982), *Quan jo anava a estudi*, B, Barcino.
- Ametlla, Claudi (1963, 1979, 1982) *Memòries polítiques*. vol. I 1890-1917; vol. II: 1918-1936; vol. III: 1936-1940, B, Pòrtic.
- Arimany, Miquel (1993), *Memòria de mi i de molts altres*, B, Columna.
- Ballarín, Josep M^a (1988), *Més d'un dia de mil anys*, Montserrat, Abadia.
- Bergós, Antoni (1993), (*Memòries*), Lleida, La paeria.
- Bertran, Joan Baptista (1982), *Del meu poble encara*, Barcelona, Laia.
- Bertrana, Aurora (1973), *Memòries fins el 1935*, B, Pòrtic.
- Bulbena, Glòria (1976), *Barcelona, troços de vida i records de l'ahir*, B, Pòrtic.
- Busquets, Esteve (1976), *Quaranta anys de periodisme barceloní*, B, Pòrtic.
- Canals, Maria (1970), *Una vida dins la música*, B, Selecta.
- Candel, Francesc (1992), *Crònica informal, sentimental i incompleta (1936-1986)*, B, Llibres de l'Index.
- Capdevila, Lluís (1975), *De la Rambla a la presó*, B, Ed. de la paraula viva.
- Casas, Joaquim (1958), *Cel.luloide ranci*, Ciutat de Mallorca, Moll.
- Cirici, Alexandre (1972), *Nen no t'enfilis*, B, Destino.
- Closas, Antoni (1976), *Vells amics i hores passades*, B, Pòrtic.
- Coma i Soley, Vicens (1969), *Blanes, Barcelona i San Remo (1906-1936)*, B, Distribuidora Balmes.
- Cucurull, Fèlix (1984), *Catalunya, republicana i autònoma (1931-1936)*, B, La magrana/ajuntament, 1984.
- Dalí, Salvador (1994), *Un diari: 1919-1920. Les meves impressions i records íntims*, B, Ed. 62.
- Esclasans, Agustí (1952, 1957), *La meua vida, 1895-1920 i 1920-1945*, B, Selecta, 2 vols.
- Farreras, Anton (1977), *De la setmana tràgica a la implantació del franquisme*, B, Pòrtic.
- Fernández-Jurado, Ramon (1987), *Memòries d'un militant obrer*, B, Hacer.
- Folch i Torres, Josep M^a (1981), *Joan Endal*, B, MOLC (ed. original, 1909)
- Fontseré, Carles (1995), *Memòries d'un cartellista català, 1931-1939*, B, Pòrtic.
- Francès, José (1962), *Memorias de un cero a la izquierda*, Mèxic, Olimpo.
- Gaziel (1981), *Tots els camins duen a Roma*, B, MOLC2, 2 vols.
- Granier-Barrera, Emili (1994), *Una vida plena. Memòries d'un periodista abans i després de la guerra*, B, Hacer.
- Hurtado, Amadeu (1967-1969), *Quaranta anys d'advocat*, B, Ariel, 2 vols. (Ed. original Mèxic, Xaloc, 1956-1964, 3 vols.).
- Ibáñez Escofet, Manuel (1990), *La memòria és un gran cementiri*, B, Ed. 62.
- Ibarz, Mercè (1992), "La literatura com a vici moral" (entrevista amb Anna Murià), a *El temps*, V, 20 abril.
- Junoy, Josep Maria de (1926), *El gris i el cadmi*, B, Catalònia.
- Lladonosa, Josep (1989), *Setanta-cinc anys de records*, Lleida-Alguaire, Virgili & Pagès-Ajuntament.
- Mercader-Miret, Jaume (1990), *Memòries d'un aprenent vilafraquí*, B, Columna.

- Miracle, Josep (1976), *Quatre coses del meu temps*, B, La paraula viva.
- Moll, Francesc de Borja (1970), *Els meus primers trenta anys*, Ciutat de Mallorca, Moll.
- Montseny, Federica (1987), *Mis primeros quarenta años*, B, Plaza & Janés.
- Nadal, Joaquim Maria de (1946), *Cromos de la vida vuit-centista*, B, Dalmau.
- Oliva Orrit, Juan (1985?), *Recuerdos de un librepensador nacido en Gracia*, B, autor, s.d.
- Oliver, Joan (1991), *Temps, records*, Sabadell, La Mirada,
- Palol, Miquel de (1991), *Girona i jo*, B, Tanagra (1^a ed., censurada i incompleta, B, Pòrtic, 1979).
- Ors, Eugeni d' (1982), *Glosari*, B, MOLC.
- Passarell, Jaume (1968, 1974), *Homes i coses de la Barcelona d'abans*, B, Pòrtic, 2 vols.
- Perucho, Joan (1992), *Els jardins de la melancolia*, B, Ed. 62.
- Pi i Sunyer, Carles (1968), *Maria Pi i Sunyer i el seu temps*, B, Pòrtic.
- Pla, Jaume (1991), *Memòria escrita*, Barcelona, Revista de Catalunya.
- Pla, Josep (1983), *El quadern gris*, Barcelona, Destino, 2 vols. (L'ed. original és del 1969.)
- Planes, Josep Maria (1938), *Nits de Barcelona*, B, Catalònia (1^a ed, B, 1931).
- Poblet, Josep Maria (1976), *Memòries d'un rodamon*, B, Pòrtic.
- Riera Llorca, Vicens (1991), *Estiu a Pineda*, B, Pòrtic.
- Rierola, Francesc (1983), *Dietari*, Vic, Eumo (ed. original, Vic, Gazeta muntanyesa, 1908).
- Rigau, Antoni Maria (1988), *Gent i fets*, B, Ajuntament.
- Roig i Llop, Tomàs (1975-1978), *Del meu viatge per la vida. Memòries, 1902-1939*, B, Pòrtic.
- Rusiñol, Santiago (abril 1916), "Quan jo anava a estudi..." a *Quaderns d'estudi*, II, 3, B, Henrich y C^a.
- Sagarrà, Josep M^a de (1981), *Memòries*, Barcelona, MOLC, 2 vols. (ed. original, B, Aedos, 1954).
- Soldevila, Carles (1951), *Del llum de gas al llum elèctric*, B, Aedos.
- Sucre, José M^a de (1963), *Memorias. I. Del romanticismo al modernismo. II. Los primeros pasos de 1900*, B., 2 vols.
- Tarín-Iglesias, Manuel (1985), *Los años rojos*, B, Planeta.
- Vallverdú, Francesc (1977), "L'edició catalana de 1923 a 1930", a *Els marges*, 9, B, Curial.
- Varela, Josep (1988), *Converses a Lleida, Lleida*, Virgili & Pagès.
- Via, Ramona (1994), *Antologia*, B, Columna.
- Vidal, Joan (1981), *Memòries d'un nen de barriada*, B, autor.
- Vidal, Plàcid (1934), *L'assaig de la vida*, B, Estel.
- (1972), *El convencionalisme de la vida*, B, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- (1984), "El convencionalisme de la vida (part inèdita)", a *Butlletí de divulgació del Centre d'estudis alcoverencs*, Alcover (Alt Camp).
- Vidal Jové, Joan Francesc (1970), *Històries del meu temps. Abans d'ara*, B, Selecta.
- Vila, Marc-Aureli (1989), *Temps viscut*, B, El Llamp.
- Vila, Pau (1989), *He viscut!*, B, La Campana, 1989.
- Xammar, Eugeni (1974), *Seixanta anys d'anar pel món. Converses amb Josep Badia i Moret*, B, Pòrtic.

Notes

¹ Aquest article té com a precedent llunyà algunes planes (vol II, 105-116) de la meua tesi doctoral, presentada el novembre del 1992 a la Universitat Autònoma de Barcelona, *La gènesi de la societat-cultura de comunicació de masses a Catalunya a través dels egodocuments. 1888-1939*, així com una comunicació presentada, el novembre del 1993, al col·loqui internacional celebrat a Burdeus a la "Maison des pays ibériques" de la universitat, sobre *Prensa i poder en España*. Però el seu estat actual és molt diferent.

² Entenc aquí per *egodocumentalista* aquella persona que crea un *egodocument*, és a dir un document històric que parla en primer lloc del propi jo i de la seva experiència. Per a aquest nou terme -i, en certa manera, nou concepte-, que abasta allò que s'havia conegut de mil maneres, com ara *literatura autobiogràfica* o *literatura del jo*, pot consultar-se, p.e., a Mineke Bosch, "A woman's life in a soapbox", a *History workshop*, 24, Oxford/L, 1987; Rudolf M. Dekker, "Ego-documents in Netherlands, 1500-1814", a *Dutch crossing. A journal of Low Countries studies*, 39, des. 1989; les Actes del col·loqui sobre *Egodokumente*, celebrat a Bad Homburg el juny del 1992 i Francesc Espinet, *Teoria dels egodocuments*, B, Els llibres de l'Index, 1994. Dekker defineix els egodocuments com a "texts in which the autor tells us something about his or her personal life and feelings", citat per James A. Amelang, "Autobiographies as source for early modern history", a *Urban history*, 20, 1, Cambridge, CUP, abril 1993.

Les fonts primàries apareixen en un llistat al final de l'article, mentre els estudis ho fan en les notes respectives.

S'abreuen els noms de ciutat en les edicions: B, M, V, L, NY, P, etc., Barcelona, València, Madrid, Londres, Nova York, París, etc.

³ José Francés (1962), 21. Els pintorescos subratllats són de l'autor.

⁴ Fèlix Cucurull (1984), 11.

⁵ Evidentment, l'escola és essencial -i rar és l'egodocumentalista que no en parli. Per a un tast de la visió dels catalans i foranis de diverses èpoques, v. Jaume Carbonell i d'altres, *Els gran autors i l'escola* (Vic, Eumo, 1987), així com els "Quan jo anava a estudi", secció de la revista *Quaderns d'estudi* (1915-1924), de la Mancomunitat de Catalunya, que publicà 13 mini-egodocuments catalans (M. Morera i Galícia, A. Guanyabens, Narcís Oller, Santiago Rusiñol, Ramon Llull, Joan Maragall, Carles Soldevila, Eduard Vidal i Valenciano, Pere Corominas, Apeles -sic- Mestres, Joan Palau Vera, Angel Guimerà i Francesc Aragó) entre el desembre del 1915 i l'octubre del 1918, període en que la secció existí (alguns d'aquests mini-egodocuments són reproduïts en el llibre anteriorment esmentat). [Utilitza la col.lecció del meu avi, Josep Burunat Clarasó, que rebia la publicació en tant que professor de mecànica de l'Escola del Treball, de la Mancomunitat.]

Precisament el títol *Quan jo anava a estudi* és el que Amades dona a la seva autobiografia infantil.

Pels anuncis vistos al carrer, *Un museu al carrer. Els rètols comercials de Barcelona* (B, diputació, 1984) d'Enric Satué, que es pot confrontar amb els seu *Llibre dels anuncis* (B, Alta fulla, 4 vols., 1985, 1988, 1990, 1994).

Pels cartells, J. Aubeyzon Llopis, *Influència del cartel sobre las multitudes*, conferència al Foment del treball nacional, 27 de febrer del 1929; José Renau, *Función social del cartel*, 1937 (V, Tipografía moderna); R. Santos Torroella, *El cartel*, 1949 (B, Argos); Eliseu Trenc, *Les arts gràfiques a l'època modernista a Barcelona*, 1977 (B, Gremi d'indústries gràfiques); AADD, *Carteles de la república i la guerra civil*, 1978 (B, CEHI-La gaya ciencia); D. Giralt-Miracle, *El cartel en la cultura contemporánea*, 1978 (Bellaterra, Facultat de Ciències de la Informació, tesina); Carmen Grimau, *El cartel republicano en la guerra civil*, 1979 (M, Càtedra); Victòria Salom, "El cartel modernista", 1979 (a *D'art*, núm. 5, B); Enric Jardí, *El cartellisme a Catalunya*, 1983 (B, Destino); J. Gómez López, *Catálogo de carteles de la República i la Guerra Civil españolas en la Biblioteca nacional*, 1990 (M, Ministeri de Cultura); AADD, *Catalunya en 1000 cartells. Dels orígens a la Guerra civil*, 1994 (B, Postermil); *Cartells inèdits de la guerra civil*, 1995 (B, Sala Balmes 21 de la Universitat de Barcelona, abril-maig 1995, catàleg d'exposició); Carles Fontseré, *Memòries d'un cartellista català (1931-1939)*, 1995, B, Pòrtic (amb una introducció bibliogràfica sobre el cartellisme català, especialment el de la guerra; abans ja havia publicat alguna cosa sobre el tema, amb d'altres o sol, com ara, dins *Cataluña i la guerra civil*, sèrie de *La vanguardia*, 1986, el capítol 19, "Los carteles de la guerra civil"); etc.

⁶ Per a les auques i romanços, p.e., Francés, 70; Amades, 28 i 56.

⁷ Amades en fa una bona descripció, per a finals del segle XIX, en un apartat del seu *Quan jo anava a estudi*, titulat precisament "Les calcomanies" (28).

⁸ Per a les targetes postals, p.e., Gaziel (1981, I, 126), que en té sobre la guerra de Cuba. També, Carles Soldevila, que a finals del segle XIX veu "la primera col.lecció de postals, quan les postals eren una novetat que engendrava entusiasmes i snobismes" (1951, 128). Vidal Jové (1970, 64), que ens parla de les propagandístiques per tal d'aconseguir de Madrid una legislació sobre les mancomunitats de diputacions provincials, cap el 1910. Cirici (1972, 59) es refereix a les de monuments arquitectònics.

Molts dels autors parlen de col.leccionisme, sigui entre els nens, pels cromos, sigui entre els grans, per les postals.

Ja durant la república, el personatge principal d'*Estiu a Pineda*, d'en Riera Llorca, un estudiant universitari, diu de si mateix:

a la calaixera del teu dormitori tens diverses capses de sabates plenes de postals amb vistes de tot el món. En tens, també, una amb reproduccions de quadres famosos, sobretot dels que més et plauen: els del Renaixement i els impressionistes francesos (26).

Però, evidentment, les postals tenien prioritàriament la funció comunicativa de "cartes... postals". Aquesta funció és la que s'observa, per exemple, en Carolina Sunyer quan escriu a la seva filla Maria Pi i Sunyer, de Barcelona a Roses, "una col.lecció de targetes postals enviades del gener a l'abril del 1906", on la posa al corrent de l'evolució de la malaltia del seu marit i la seva pròpia; postals que utilitzarà el seu germà Carles Pi i Sunyer com a font per a explicar-nos aquests fets en *Maria Pi i Sunyer i el seu temps* (159-160).

Cal no oblidar, com ens recorda Josep Maria Planas a *Nits de Barcelona* (1938, 96) que "en els temps dolços del lerrouxisme [...], dels automòbils solemnement ridículs, dels bigotis agressius", es donava amb profusió també una altra mena de col.leccionisme, el "de les postals pornogràfiques".

Per a una interpretació semiòtico-psicoanalítica, pre post-moderna, cf. els papers de Jacques Derrida, *La carte postale, de Socrate à Freud et au-delà* (P, Flammarion/Aubier, 1980). En un terreny molt més actual es mou l'obra de C. Frère i C. Ripert, *La carte postale, son histoire, sa fonction sociale* (Lyon-París, PUL-CNRS, 1983).

Alguns exemples d'obres temàtiques sobre les postals podrien ser: Ado Kyro, *L'age d'or de la carte postale* (P, Balland, 1966) i *Near the postcard beautiful* (L, Floating ink books, 1994); Frederick Alderson, *The comic postcard in english life* (Newton Abbot, David and Charles, 1970); Giovanni Fanelli, *La cartolina art nouveau* (Florència,

Giunti, 1985) o Serge Sayous, *La Belle époque: les annés 1900 par la carte postale* (P, Larousse, 1900). Des d'un punt de vista local podríem citar, per a Escòcia, Geoffrey Sowerby, *A National Trust old postcard album* (Edimburg, Pentland press, 1993); *Sevilla en la tarjeta postal antigua*, catàleg d'exposició (Sevilla, Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Sevilla, 1986); o els catàlegs de la postal antiga de Tarragona (1984) i de Girona (1987).

⁹ Encara que de "mirar imatges en dues dimensions sobre paper imprès" se'n digui precisament "mirar sants", i que la paraula "imatge" sovint designi l'escultura religiosa, els nens de l'època fan poca menció de les "estampes religioses" -que precisament són conegudes com a "estampes", a seques, sense l'adjectiu.

Una excepció a la no presència d'estampes piadoses ens la proporciona en Joan Vidal, a *Memòries d'un nen de barriada* (1981, 88).

A la taula de l'escolapi pare Colomer, professor del seu col·legi,

hi havia una bona colla d'estampes, que en veure com se te n'hi anaven els ulls, no podia fer altra cosa que dir-te:

- Què, Vidal, que no tens aquest Sant Josep de Calasanz?

- Sí pare, el que no tinc és aquesta Santa Cecília tan "maca".

I no fallava, ja teníem la Santa Cecília a la llibreta dels deures.

¹⁰ Antoni M. Rigau (88), 50.

¹¹ Per exemple, Soldevila, 58-59; Gaziel, I, 17, 66, 114, 163; Miquel de Palol, 39; Francés, 22, 55; Roig, I, 31; Joan Oliver (1991), 51 i 79; Cirici, 95; Francesc de Borja Moll (1970), 72; Fontseré (1995), 25. Els nens desplegaran una gran panòpia de jocs relacionats amb aquestes guerres; en el contexte de la de Cuba, per exemple, la iniciativa infantil creà la joguina coneguda com "L'ull d'en Maceo" (personatge que apareixia a cromos i caps de llumins), admirablement descrita per Amades (53-54). Evidentment, encara més bel·licisme es desprenia dels diaris, que alguns nens també llegien; així, Anna Murià, en una entrevista feta per Mercè Ibarz (80), ens dirà:

Als deu, onze anys m'interessava pel curs de la I Guerra Mundial, llegia les cròniques de Gaziel escrites a París. A l'escola en parlàvem. Noies i nois volíem fer com els grans i declarar-nos francòfils o germanòfils.

Molts altres són els testimonis sobre aquests jocs guerrers de nens i adolescents entre bàndols germanòfils i aliadòfils.

Pels cromos, també es pot veure el *Quadern de Cultura de El país* del 14 oct. 1984, comentant una exposició de cromos d'Emili Torrent, a Salt.

¹² Pàgina 72.

¹³ Pàgina 51.

¹⁴ Pàgina 22.

¹⁵ Presència, Girona, 9 set. 1984.

¹⁶ Pp. 9-13

¹⁷ És interessant de contrastar aquest valor de la imatge per a la formació del nen encara no alfabetitzat amb el valor que li dona l'adult analfabet -majoritari entre la classe obrera de l'època-. Per aquest darrer aspecte, cf. Enric Olivé Serret, *La pedagogia obrerista de la imatge*, Ciutat de Mallorca, Olañeta, 1978.

¹⁸ Precisament aquesta tardor del 1995 la Biblioteca de Catalunya ha presentat al públic una mostra de les publicacions d'aquest tipus que guarda en els seus fons. Mentre visitàvem l'exposició, Mercè Solà recordà com en la seva infantesa, cap allà el 1950, ella també "mirava sants" d'una d'aquestes "il·lustracions" del vuit-cents, en la biblioteca familiar.

¹⁹ Pàgina 75.

²⁰ Josep Vallverdú entrevistat per Josep Varela (1988), 249; Víctor Alba (1990), I, 19; Fontseré (1995), 25.

²¹ Josep Mª de Junoy (1926), 164.

²² Josep Maria de Sagarra (1981), I, 263, 269-270; i 314, on parla del *Cu-cut!*; Francés (1962), 69, on menciona *Clarín* i els catàlegs de magatzems. Claudi Ametlla (1963), 65, fa un llarg elogi de *L'esquella de la torratxa* i de *La campana de Gràcia*, revistes que considera importants en l'alfabetització del poble català en la llengua pròpia, i en la difusió d'un catalanisme social no partidista entre els republicans catalans, adversaris del catalanisme polític de dretes, representat per la Lliga regionalista.

²³ La premsa infantil catalana (i en general de l'Estat espanyol), sovint en relació a la humorística i al còmic, compta amb una certa bibliografia:

Mª Purificación Arango, *La prensa infantil española de 1833 a 1923*, M, Universidad Complutense, 1989; J.M. Delhom i J. Navarro, *Catálogo del tebeo en España 1911-1965*, B/V, Club de amigos de la historieta, 1980; Luis Gasca, *Los héroes de papel. (Comics.)* B, Táber, 1960; id., *Los cómics en España*, B, Lumen, 1969; M. Grabulós i Sabatés, *Revistes infantils de Barcelona, 1867-1939*, B, Escola de Bibliologia, 1980, memòria de fi de carrera, mecanoscrit; Enric Larreula, *Les revistes infantils catalanes del 1939 ençà*, B, Ed. 62, 1985 (procedent d'una tesi de llicenciatura de la UAB, en la que els precedents històrics són una mica més ben tractats que no pas en el llibre); Antonio Martín, *Historia del cómic español 1871-1939*, B, Gustavo Gili, 1978; Jaume Passarell, *Cent ninots i una mica de literatura*, B, 1930; Adela Ramfrez, *Història del periòdic infantil a Catalunya*, B, Escola de bibliotecàries, 1935; Teresa Rovira, *La premsa infantil en Barcelona*, B, diputació, 1965; id., *Noucentisme i llibre infantil*, Bellaterra, UAB, s.d., tesi de llicenciatura, mecanoscrit; Teresa Rovira i d'altres, *La revista infantil en Barcelona*, B, diputació, 1994; Teresa Rovira i M^a del Carme Ribé, *Bibliografia històrica del llibro*

infantil en català, M, ANBAA, 1972; Lluís Solà i Dachs, *Un segle d'humor català*, B, Bruguera, 1973; id., *L'humor català*, Barcelona, B, 1978-1979, 3 vols.; Susanna Tavera, "Distreure, educar o fer política? Societat, política i premsa juvenil", a l'obra col·lectiva *La joventut a Catalunya al segle XX. Materials per a una història*, vol. I, B, diputació, 1987.

També hi dedica una certa atenció l'article "Evolució dels estudis de la premsa a Catalunya: 1939-1993" (a *Anàlisi*, núm. 15, 1993, 143-162), de F. Espinet, J.Ll. Gómez Mompert, E. Marín i J.M. Tresserras. Com també el capítol de F. Espinet, *El segundo frente informativo: revistas y prensa especializada, 1900-1939*, dins l'obra dirigida per J. Timoteo Alvarez, *Historia de los medios de comunicación en España. Periodismo, imagen, publicidad (1900-1990)*, B, Ariel, 1989, 51-70. En aquest article s'intenta una certa avaluació quantitativa de la premsa infantil a l'Estat espanyol, que passaria de 3 publicacions periòdiques estables el 1913, a 5 el 1920 i 10 el 1927 (p. 59).

L'obra de Kirsten Drotner, *English children and their magazines, 1751-1945* (New Haven, Yale UP, 1988) podria ser un exemple d'aquesta mena de treballs en l'àmbit internacional.

²⁴ En *Patufet* apareix en textos d'una certa extensió i contingut, entre d'altres, a Roig I, 31 i 153; Antoni Closas, 33; Josep Maria Ballarín (1988), 16; Joan Vidal, 67; Cirici, 102-104; Francés, 612; Jaume Pla, 74; J.B. Bertran, 111; Joan Perucho, 65; Josep Miracle, 101; J.V., a *La Vanguardia*, 10-X-1985, 34; Ibáñez Escofet (1990), 314; Ramona Via (1994), 245 (que recorda el seu preu, així com el de l'*Esquix*: 15 i 10 cèntims, respectivament, els anys trenta, en el *Pregó de la festa major de l'any 1983 del carrer de Ferran Puig de El Prat del Llobregat*); C. Fontseré (1995), 31, 52-53 (on explica que els seus padrins n'hi regalaren una col·lecció -com també de *Blanco y Negro-*, que es va ser desbaratada en entrar els 'nacionals' al seu estudi barceloní el 1939).

Recordem, incidentalment, per a reforçar l'abast de l'audiència social d'*En patufet*, que les publicacions periòdiques il·lustrades infantils en català han rebut durant molt de temps genèricament el nom de "patufets", com les escrites en espanyol el de "tebeos", inspirat en la publicació barcelonina TBO.

²⁵ Fontseré (1995), recull una frase de Just Cabot, que avala aquesta opinió: Folch i Torres cultiva "la sensibleria més decantadora a la cretinització en les seves novel·les, empreses sense consideració literària, puix les "fabrica" com un negoci i prou" (31).

²⁶ Junceda fou potser tant important com Folch i Torres en l'imaginari infantil: cf., p.e., Fontseré (1995), 31.

²⁷ Antoni Vergós (1990), 269, 338-344. Encara manca un estudi a fons dels "Pomells"; per a una primera aproximació, J. Kelly, "Els Pomells de Joventut", a *L'avenç*, núm 14, B, març 1979.

²⁸ Segons les estadístiques oficials, tiraba 30 000 exemplars el 1920, però només 5 000 el 1927.

²⁹ No hi comptarem el *Papitu* (9 autors, 36 vegades), ben probablement allunyada dels ulls dels nens.

³⁰ Els egodocuments considerats foren els citats de Víctor Alba, Aurora Bertrana, Glòria Bulbena, Esteve Busquets, Maria Canals, Candel, Lluís Capdevila, Joaquim Casas, Coma i Soley, el *Diari* de Salvador Dalí, Antoni Ferreras, Fernández-Jurado, Carles Fontseré, Granier-Barrera, Amadeu Hurtado, Lladonosa, Mercader-Miret, Miracle, Federica Montseny, Miquel de Palol, Jaume Passarell, *El quadern gris* de Josep Pla, Rierola, les *Memòries* de Josep Maria de Sagarra, Josep Mª de Sucre, Manuel Tarín-Iglesias, Plàcid Vidal, Pau i Marc Aureli Vila i Eugeni Xammar.

³¹ Núms. 711-762, 960-1011 i 1124-1175.

³² Parla de *La mainada* també en d'altres indrets, com ara a les planes 93-94.

³³ Pàgina 111. El subratllat és meu: val la pena d'observar el valor donat al noucentista concepte de "civilitat".

³⁴ *Avui*, "Cultura", 21 desembre 1991, p. XII, editat després en el seu llibre *Els jardins de la malenconia*, 65.

³⁵ Francés, 612; Cirici, 104; Roig I, 153.

³⁶ I, 153.

³⁷ Pàgina 74.

³⁸ Pàgina 101.

³⁹ Miquel Arimany (1993), 86.

⁴⁰ "El llibre català", 10 oct. 1985, 34.

D'altra banda, jo mateix recordo que en els anys més negres del franquisme (els quaranta i cinquanta), els *Patufets* que els meus pares havien guardat a casa des d'"abans de la guerra", primer, i les reedicions de novel·les de Folch i Torres, després, foren gairebé en exclusiva les lectures que m'alfabetitzaren en català... i que em "cretinitzaren" deuen-hi do, de passada.

⁴¹ Manuel Ibáñez Escofet (1990), 314.

⁴² Pàgina 43.

⁴³ Per a la revista, veure també, a més de Joan Torrent i Rafael Tasis, *Història de la premsa catalana* (B, Bruguera, 1966, 2 vols), el vol. 3 del citat *L'humor català*, de Lluís Solà i Dachs, 11-105, que recull una mica ampliat el seu llibre anterior sobre el tema (B, 1968); la biografia de Josep Miracle, *Josep Mª Folch i Torres* (Tàrraga, 1971); *Bon dia, pare!*, del fill de Josep M^a, en Ramon Folch i Camarasa (B, Laia, 1980; ed. original, B, Les edicions de la Rosa vera, 1958); AADD, *Josep Maria Folch i Torres, 1880-1950. Per una cultura catalana majoritària* (B, Fundació Jaume I, 1980). Darrerament ha aparegut AADD, *Estudi del setmanari En Patufet*, B, Generalitat de Catalunya (CIRIT), 1994.

Cal mencionar aquí la *Fundació Folch i Torres*, que obrí provisionalment les seves portes al públic la primavera del 1995 -i definitivament la tardor- el seu arxiu-museu a Palau de Plegamans (Vallès occidental); és de gran interès no solament per *En Patufet*, sinó també, en general, d'una banda per a l'estudi de la família Folch i Torres i, de l'altra, per a investigacions sobre publicacions de caràcter infantil i juvenil.

⁴⁴ Fontseré (1995), 31. Cal potser recordar que el "Barri Xino" era el centre barceloní de distribució de la premsa. També que *Pàgines viscudes* era una secció de la revista. El "pare Carandell" és el pare dels escriptors Josep Maria i Lluís Carandell, ell mateix novel·lista conegut amb el pseudònim de Llorenç Sant Marc, que ha escrit un munt de relats sobre el primer terç del segle vint barceloní.

⁴⁵ Per a la lectura en veu alta, Vidal Jové, 64; Esclasans, I, 35.

La lectura en veu alta també es donà entre els obrers, degut al fet que molts eren analfabets. Així ens ho explica, per exemple, Poblet pels del Montblanc de la seva infantesa (1976, 55). La novel·la de Folch i Torres, *Joan Endal*, conté una escena en què un manobre explica que qui li llegeix els diaris és el seu fill:

el seu noi gran els hi llegia, confegint síl·laba per síl·laba la tirallonga de frases consoladores, i ell les escoltava amb la fruïció avariciosa del qui no té més remei que beure de gota en gota l'aigua gelada que ha d'apagar-li la set. Així ell sabia tot el que sabia, així ell havia begut l'hidromel de la futura vida social, el nèctar esperançador que endolcia les misèries del viure, l'oració confortadora del demà millor (47).

⁴⁶ No sempre de manera exemplar: Santiago Rusiñol (1916, 174), per a posar un cas concret, ens dirà que el seu mestre de minyons, "el senyor Quim, era a dalt de tot de la

tarima, badallant, llegint el Brusi i remugant quatre paraules".

⁴⁷ Pàgines 18-19.

⁴⁸ I, 77.

⁴⁹ Pàgina 86.

⁵⁰ Amades, 56. Aquesta servitud dels nens respecte dels familiars adults, en relació a la premsa, també l'observem en les nenes Antònia Vidal Jové, germana de Joan Francesc, que llegia els diaris al seu pare (Vidal Jové, 64)

⁵¹ Pels quioscos i els venedors, Vidal Jové, 43; Francés, 69; etc. En la iconografia de l'època és corrent la imatge del nen repartidor de diaris; resulta prou prototípic el del cartell de propaganda per a *La Humanitat*, de Shum (Alfons Vila), del 1933. Recorda molt la factura de *El més petit de tots*, creat durant la guerra civil com a figureta escultòrica símbol de la revolució catalana per Miquel Paredes i popularitzat com heroi de paper pels dibuixos de Lola Anglada.

⁵² Oliva, 4-6 i 10.

⁵³ Miquel de Palol (1991), 49-50.

⁵⁴ I, 269-270.

⁵⁵ I, 45-46.

⁵⁶ Pàgina 116.

⁵⁷ Pàgina 63. Respecte aquest tema de la "ubiquïtat cinematogràfica" val la pena de referir-nos als plantejaments didàctics de Bruno Zevi: segons ell, el cinema és el primer mitjà de comunicació que aconsegueix la reproducció de la quarta dimensió, del temps, en l'espai arquitectònic (*Saber ver la arquitectura*, B, Poseidón, 1976).